

Losoncz Alpár

HÁBORÚ ÉS GAZDASÁG

(John Maynard Keynes)

A történelemre vonatkozó reflexiók, ellentétben a történelem végét előrejelző immár közismert értekezésekkel¹, kétségtelenül a posztkommunista korszak kulskérdéseit érintik. Úgy gondoljuk, hogy e reflexiók közvetítésével rátalálhatunk azokra a rejtjelekre, amelyek hírt adnának létezésünk autentikus dimenzióiról, hogy a múlt tájain villódnak ezek a rejtjelek. Természetesen a múlt rekonstrukciójára irányuló törekvések tartós feszültségeket okoznak, s erőszakot is gerjesztenek, mint ezt nem egy példa mutatja, hiszen Közép- és Kelet-Európa régióiban a nemzetállami ideológiák a valamikori szenvedésre való emlékezés paraszát kívánják elevenen tartani. Közép- és Kelet-Európában tehát nagymértékben a *történelmi ítélőerőtől* függenek a közeljövő politikai és gazdasági folyamatai.

E hevenyészett vázlatban említettek képezik John Maynard Keynes *A békeszerződés gazdasági következményei*² című jelentékeny művének jelenlegi befogadási-megértési kontextusát (nem véletlenül váltotta ki a nagy kortárs, J. A. Schumpeter bámulatát³). Nota bene: Keynes azt a békeszerződést állítja ehelyütt pellengérré, amely az első világháborút hivatott lezárni – noha csupán egy húsz évig sem tartó fegyverszünetet léptetett hatályba –, s amely a katonapolitikai elrendezés szempontjait érvényesítette az egész XX. században – más kritériumok rovására. E békeszerződést, amely lehetetlenné tette a morális megvilágítódást, nemegyszer illették súlyos bírálattal, hiszen olyan mostohán kezelte világunk jövőjét, s feláldozta a gazdasági stratégiát a rövid távú és rövidlátó politikai érdekeknek, amelyek lényege a következményektől független, a teljes győzelemre való törekvés. (Ez utóbbi szerint a demonizált ellenséget nem elég legyőzni, hanem el is kell pusztítani.)⁴ Keynes voltaképpen az I. világháború után kialakult világrend első nagyszabású kritikusa.

Az I. világháború már önmagában véve is a „hosszú” XIX. század liberalizmusának zátonyra futását jelentette: hiszen a liberalizmus képtelen volt megakadályozni a glóbusz egészét érintő vérontást. Nem véletlen,

hogy a húszas években Hayekon és társain kívül a liberalizmus értékeit boncolgató gondolkodó szinte már mutatóban sem akadt. Ugyanezen időköz a bal- és jobboldali totalitarizmusok különféle változatainak melegágya. Keynes egész könyvét áthatja a meggyőződés: az I. világháború mérőföldké a *gazdasági civilizáció* történetében, hogy egyik gyakorta használt fogalmát idézzem. A könyv megannyi kérdést vet fel. Mit jelent egy háborút megnyerni vagy elveszíteni az egyre erősödő gazdasági egymásrautaltság korában? Mit jelent háborút nyerni vagy elveszíteni a technika által meghatározott korban? (Hannah Arendt a következő módon foglalta össze az I. világháború következményeit: a) létrejöttek a totális háború csírái, aminek folytán megszűnik a katonaság és a polgári lakosság közötti választóvonal tiszteletben tartása, b) ettől fogva nincs olyan kormány, állam vagy államforma, amely túlélhetne egy háborús vereséget, c) bevetik az elrettentést a fegyverkezési versenybe mint irányelvet.⁵⁾ S nem utolsósorban *A békeszerződés...* nagyszerű alkotás, amely a háború gazdasági determináltságát, a gazdasági fejlődés és a háború gyakorta leegyszerűsített viszonylatát teszi szóvá a „gazdasági civilizáció” keretei között. (E. H. Carr a két világháború közötti időszak történetéről írt művében így vélekedett: „A legfontosabb tanulság, amelyet az eseményekből levonhatunk... hogy teljesen illuzorikus az a megkülönböztetés, amelyet a közvélemény alkalmaz a gazdasági és politikai hatalom között. A hatalom, amely mindenféle politikai tevékenységnek eleme, egy és oszthatatlan. A katonai és a gazdasági fegyvereket ugyanabból a célból alkalmazzák.”⁶⁾

A régi civilizációkban a háborúnak kultikus funkciói voltak. Akkortájt a hadban állás a közösség meggyengült kohézióját erősítette. Szorosan idetartozik a háború agonális eleme. Huizinga⁷ szerint az agonális elem akkor lép fel, amikor a hadviselő felek olyan célokért küzdenek, amelyekre „joguk” van, s amikor egymást ellenfelekké nyilvánítják. Az ellenfelek elismerik egymást mint a szent játék résztvevőit, s ebben a szellemben akár a legnagyobb harc hevében is megtörténhet, hogy Glaukonhoz és Diomedeshez hasonlóan kicserélik egymás fegyvereit. Huizinga úgy látja, hogy ebben a vonatkozásban az asszír értelmezés a mértékadó, amely a háborút az isteni parancsnak való engedelmisség és a nagyobb dicsőségért való harc formájának minősíti. Tehát az imént említett jog mögött az isteni akarat megnyilvánulása jut kifejezésre. A szent agon érvényesítésében a sors működését kell látnunk, itt a háború messzemenően több, mint a bosszú vagy a gyilkosság, hovatovább kultikus intézmény, amely egyfajta földöntúli erénytant testesít meg. A győzelem nem az ellenfél totális megsemmisítésében, hanem például a vezér becsületének növelésében merül ki. A szent agon elvei, amelyek sokszor eltörpültek a nem-agonális formákkal szemben, talán mondanom sem kell, kiveszőben vannak az újkortól errefelé. Az árutermelési civilizáció, konstitutív alapelveinek megfelelően, a gazdasági jelentéseknek autonómiát kölcsönöz, először alakul ki a gazdasági közeg mint önálló társadalmi szféra. Ebből a

helyzetből azonban nem az a következtetés adódik, hogy a gazdasági törvényszerűségek ismerete eligazít bennünket a háború kérdéseiben. Aki elszigeteli a politikum vizsgálatát a gazdasági dinamika szemügyrevételétől, s fordítva, aligha fog érdemlegesen szólni erről a civilizációról. Így e civilizáció háborúiról sem. Paul Kennedy könyve, *A nagyhatalmak tündöklése és bukása*⁸ rengeteg tudnivalóval szolgál a politika és a gazdaság artikulációs formáiról az újkor háborúinak fényében.

Keynes a közgazdaság azon ágához tartozik, amely kapcsolatot tart fenn a filozófiával, különösképpen az etikával (Keynes rokonszenvvel viseltetett Moore gondolkodása iránt). Ez az irányultság az agyonkoptott ökonomista fejtegetésekkel szemben figyelembe veszi, ahogy a probléma jó ismerője, A. Sen jelzi,⁹ az emberi viselkedés komplexitását. Keynes gondolkodásának másik fontos jellegzetessége, hogy nagy jelentőséget tulajdonít az elméletíró közügyekre tett befolyásának. E vonatkozás nélkül nem érthetjük azt a szenvedélyt, amely *A békeszerződés...*-ben mozgatja a szálakat, s amely ugyanitt egyúttal ritka elemzőkészséggel is párosult. A század egyik legnagyobb hatású közgazdasági könyvének¹⁰ olvasói felismerik a fentebb említett véleményt: a mű befejező részében Keynes arról szól, hogy a politikusok, közéleti személyiségek által képviselt eszmék az elméleti diskurzusok lepárlásai, származékai. Hogy a közgazdászok és a politikai bölcselek gondolkodásmódja irányítja, ha közvetett módon is, a dolgok menetét: a gyakorlati emberek legtöbbször akarva-akaratlanul is rabjai az egykori közgazdászoknak. Nem egy értelmezője marasztalja el Keynest az értelmiségi elitizmusba vetett hite miatt,¹¹ amely – így hangzik a bíráló – feltételezi az értelmiségi szakértőnek azt a kivételes képességét, hogy megvilágítsa az Utat. Egyesek a korszellemhez híuen modernista eltévnyedésnek tartják az effajta elitizmust, azaz „*Verbesserungs malady*”-t,¹² amely szerint a közgazda-értelmiségi a közösség funkcionáriusa, ő a királyi tanácsadó, az Egész és a Társadalom reprezentánsa. Mások a II. világháború utáni „aranykor” keynesiánus ihletésű gazdaságpolitikájának hetvenes évekbeli kudarcát vetítik vissza az életműre. Úgy gondolom azonban, hogy a Keynes műveiben tapasztalható szenvedély, amely, mint említettem, analitikus észjárással ötvöződik,¹³ nem egyszerűsíthető le a „*Verbesserungs malady*” kliséjére. Keynes csupán végtelen gyanúperrel bírt az olyan közgazdászokkal szemben, akik szerinte Candidokként derűsen visszavonulnak kertjeikbe, miközben arról szónokolnak, hogy a lehető legjobb világ polgáraiként egyedüli feladatunk az üdvözítő gazdasági törvényszerűségek önmozgására bízni magunkat. Ennélfogva Keynes valóban ósrégi, jelesül, az értelmiségi morális felelősségével kapcsolatos kérdésekre keresi a választ. Elméleti feleletei megkérdőjelezhetők, de a habitust ösztönző szenvedély következetesnek tűnik. Noha az opuszban valóban található olyan kijelentések, amelyeket csakugyan az értelmiségi paternalizmus jellemez, s a II. világháború utáni „aranykor” gazdaságpolitikái valóban Keynesre hivatkozva teremtették meg érvelés- és eszközrendszerüket,¹⁴

az értelmiségi szakember által irányított gazdaságpolitika *immanens ésszerűségének* képzete inkább keynesiánus irányzatoknak, mintsem Keynes gondolkodásának tartozéka.¹⁵

Keynes az állami adminisztráció funkcionáriusa volt több ízben is.¹⁶ Az I. világháború előtt az indiai vonatkozású pénzügyeket intézte,¹⁷ a háború idején a pénzügyi minisztériumban dolgozott, ahol a hadi kölcsönökkel, a brit kereskedelmi jövedelmek konfiskálásával stb. foglalkozott (idegen volt tőle a háborús lelkesedés, a katonai behívóparancsot egyszerűen visszaküldte levélben), 1919-ben tagja volt a brit küldöttségnek Versailles-ben, 1940-ben a pénzügyminiszter tanácsadója, halála előtt azon brit küldöttség vezetője, amely az amerikaiakkal tárgyalt a kölcsönnyújtás lehetőségeiről – megválasztották a Világbank alelnökévé is. A húszas években, nem utolsósorban jelen könyve miatt, élesen szemben állt a hivatalos politikával, 1925-ben például híressé vált cikkében¹⁸ Churchill gazdasági irányvonalát, valamint az aranystandardhoz való visszatérést bírálta az ironikus publicisztika hatásos eszközeivel. Az általa ostorozott gazdaságpolitikai elképzelések mögött a konvencionális és elavult gazdasági eszmék utánczatát látta, s ennyiben publicisztikájában a kifakult értelmiségi eszmékhez való merev ragaszkodást választotta célpontnak.

S most hadd lássuk Keynes érveit a békeszerződés kapcsán! Az első világháború kitörésével egy rendkívüli korszak ért véget. A gazdasági fejlődés a feltoluló egyenlőtlenségek ellenére is megelégedéssel töltötte el a népesség nagy részét. A növekvő ipari termeléshez növekvő mezőgazdasági hozadék járult. A népességnövekedés révén nőtt a kivándorlók száma, és nagyobb lélekszám állt rendelkezésre az iparcikkek, tőkejavak, vasútvonalak és hajók előállításához (48–64). Keynes, a malthusi hagyománynak megfelelően, nagy jelentőséget tulajdonított a népességnövekedésben rejlő lehetőségeknek; egyik mondatában egyenesen arról ír, hogy a „mértéktelen nemzeti tevékenységnek” nagyobb a szerepe a hagyományos dogmák szétfeszítésében, mint a közgazdasági eszmék erejében (ez utóbbi kétségkívül cáfolja az értelmiségi paternalizmusra vonatkozó állításokat). A gabonaneműek reálköltségeinek növekedését fedezni tudták, Afrika erőforrásait célirányosan kihasználták. A militáris és a nemzeti vetélkedésből eredő társadalmi csökevények másodlagosnak tűntek a tőke és a munkaerő mobilitásának hatásaival szemben. A jogi-integrációs egységek fennállása megkönnyítette a gazdaság körforgását, ugyanis csökkentette a határok és a vámtarifák késleltető következményeit; a pénznemeket stabil árfolyamon tartották az arany viszonylatában. Egyszóval, a rend és a stabilitás képzete és az ezt tükröző mentalitási szerkezet jellemezte a korszakot.

Az új ipari életmód központi pillérei Németországban összpontosultak, a német gazdaság növekedési üteme, a kölcsönös gazdasági függés, a német vállalkozási kedv meghatározó erejű volt az európai földrészre nézve, a Rajnától keletre eső térségek pedig a német gazdaság vonzáskörébe kerültek. Az elosztási rendszerben megnyilvánuló egyenlőtlenségek a

gazdasági fejlődés hajtóerejeként érvényesültek: a lekötött vagyonokban felhalmozott értékeket birtokló „gazdagok” és „tőkések” voltak az ipari fejlődés előremozdítói, akik egyúttal élvezték az egyenlőtlenség nyújtotta előnyöket. „A morál, politika, irodalom és vallás egyesítették erejüket a megtakarítás ésszerűségéért harcoló összeesküvésben. Az Isten és Mamon kibékültek. Béke a telt pénztárcájuk poraira” – írta Keynes egy 1923-ban közzétett esszéjében¹⁹. Ugyanitt kiegészítette *A békeszerződés...*-ben említett fejlődési összetevők listáját: a kötvények tőkeértéke állandóan növekedett a csökkenő kamatráták folytán – a múlt században az államkötvények számítottak jó beruházásnak –, s polgárjogot nyert a középosztályok megtakarítási igénye is. Keynes, aki rendkívül fontosnak minősítette a nem-gazdasági tényezők szerepét (ezeken elsősorban a „társadalmi lélektan” tényezőit értette, a felhalmozás motívumát főművében például a beruházók „animális szelleméhez” kötötte), mégsem ragadtatta el magát a „hosszú” XIX. század gazdasági fejlődésétől, mi több, az „aranykor” szinte páratlan előrehaladása mögött egy „sajátos bölföt, azaz megtévesztést” pillantott meg. Először is, a munkások a tekintély kényszerítő erejének következményeként fogadták el a társadalom konzervatív rendjét és az elosztásból származó egyenlőtlenségeket. Másodsorban, a tőkések csak azon tény alapján foglalhatták el kivételezett pozícióikat, hogy sztoikusán lemondtak a fogyasztásról, s a takarékoskodás kötelességének szentelték életvitelüket. Az I. világháború megkérdőjelezte ezt a „természetellenes bölföt”, mert rávilágított arra, hogy a sztoikus önmegtartóztatásba vetett hit ábránd csupán. Még egy veszélyforrást rögzített Keynes. Az elmúlt század folyamán az európai jólét azon alapult, hogy az amerikai exportfőnökségek az exporttermékek előállításához igényelt munkaerő költségeihez viszonyítva olcsónak bizonyultak. A tengerentúli népességnövekedésből kifolyólag azonban már a századvég tájékán veszélyben forgott a jólétnek ez az alapja; az USA belföldi búzaszükséglete megközelítette a termelés mennyiségét, ami egyre inkább lehetetlenné tette az európai gazdasági fejlődés megszokott menetrendjét.

Keynes úgy érvel, hogy a XIX. századi „aranykor” erőtartalmak már kimerülőben voltak a századfordulón, ám mégis a háború ingatta meg végérvényesen az európai jólét rendszerét. Okfejtése tehát semmiképpen nem szűkíthető le arra a manapság elterjedt véleményre, miszerint nem is annyira a háború, hanem a békeszerződés tekinthető katasztrofálisnak. Talán meglepő, hogy Keynes nem véleményezi Németország gazdasági, politikai és katonai előretörését (amit például tanítómestere, A. Marshall szóvá tett²⁰), pedig ez a tendencia hozzájárult a XIX. század egyensúlyrendszerének felbomlásához, s az egykori brit hegemonia hanyatlásának kifejeződése volt. Ez a hegemonia az ipari forradalom kibontakozásához és annak európai térhódításához kapcsolódott. Jellemzői²¹: a nemzetközi pénzügyi rendszer központosítása Londonban, a munkamegosztás vertikális szerkezete az európai és a gyarmatosított országok között, a nominális áraknak és jövedelmeknek a termelés ingadozásai által megva-

lósuló befolyásolása, a pénzügyi tőkének a gyarmatbirodalmakba való áramlása, az európai munkaerő kivándorlása, a hosszú lejáratú tőkeexport létezése, az angol pénznemnek nemzetközi fizetőeszközként való érvényesülése (minden külföldi privátbank aktívája a londoni központhoz viszonyult, s ez utóbbinak kamatrátái döntő jelentőséggel bírtak a rövid lejáratú tőkeállományok vonatkozásában, valamint a külföldi privátbankok ügyvitelében; a növekvő londoni hitelkeretek a termelés szintjének csökkenésében fejeződtek ki; az ipari termékek és a nyersanyagok közötti árviszonyok a brit és az új gyarmatosított országok közötti kereskedelem viszonyait, pontosabban, a brit felhalmozási ütemet tükrözték vissza). A gazdasági megingások okozta negatív következmények átruházhatók voltak a brit birodalom perifériális régióiba vagy alkalmasint Európa fejletlenebb részeibe. A nemzetközi gazdasági rendszert a konjunktúrák szinkronizált hullámverései jellemezték; a fluktuációk nemzetközi jellegű ügyviteli ciklusokat eredményeztek, a termelés egyvidejű módosulásai pedig csökkentették a pénzügyi állományok többleteit és deficitjeit. Az ipari fejlődés ritmusa nagymértékben függött a mezőgazdasági termékek árának csökkenésétől, a mezőgazdasági protekcionizmus mértéke kulcsjelentőséggel bírt a nemzeti gazdaságpolitikában. Amíg létezett egy szilárd szerkezetű uralmi rendszer, a különbségek, a fölé- és alárendeltségek normalizálódtak²², a létező különbségek biztosították a rendszer dinamikájának folytonosságát. A hegemonia nem egyszerűsíthető le egy hatalmi központ érdekeinek realizációjára²³, a hegemonia akkor érvényesül, ha olyan kollektív jószágok jönnek létre, amelyek előnyöket biztosítanak a nem-hegemón pozíciót élvezők számára is. Egy hegemon rendszer a nemzetközi keretek között azt jelenti, hogy a különbségek normalizálódnak, mégpedig egy relatíve hosszú időszakban. A múlt század negyvenes és ötvenes éveitől fogva a brit politika ezt a hegemoniát a nemzetközi viszonylatokban is a liberális ideológia kritériumaihoz kötötte²⁴, noha a német előretörés a hetvenes évek után megtépázta a brit hegemoniát. F. List már a század negyvenes éveiben lefektette a gazdasági nacionalizmus alapjait, amely szembeszegült az általa kozmopolitának minősített liberális gondolkodással. Ez utóbbi, állítja List, a gyanús, egyetemes, meta-nemzeti szövetséget, valamint az örökös békét szorgalmazza, holott a feladat a nemzeti gazdasági fejlődés kitartó ösztönzése. Számára a nemzeti gazdaságtan nem csupán egy állam, hanem egy nemzet gazdaságát jelenti, s az effajta gazdaságot csak a „nagy és történelmi nemzetek” hozhatják létre. A „későn jövő” Németország, amely egységes államalakulatként csak a XIX. század második felében jött létre, megbontotta a brit hegemonián alapuló nemzetközi rendszert, s voltaképpen közvetítette a hegemoniaeltolódás folyamatát, amely a két világháború között fejeződött be, az amerikai gazdaság életretörésével. A mélyben rendkívül súlyos kérdések húzódtak meg. Be kellett látni, hogy a nemzetközi rendszer működéséhez fűzött liberális remények nem valósultak meg. A század utolsó harmadában fennálló nemzetközi rendszer egyre kevésbé volt képes

feloldani a piaci törvényszerűségek és a nemzetállami törekvések ellentmondásos együttlétézésének konfliktusait (ez végigkíséri az egész modernitást, kinyilvánítva a különösségeit, így az etnikai különbözőségétől elvonatkoztatott polgár és a nemzetállami alattvaló státusának paradox egységét). A XIX. századdal foglalkozó gazdaságtörténet egyértelműen bizonyította, hogy a piaci erők játéka nem iktatja ki a nemzeti színezetű különbségeket, hogy nem előlegezi a nemzeti gazdaságok harmonizációját és a növekedési ráták összehangolását; az ugrásszerű fejlődéssel jellemezhető korok éppenséggel fokozottabban feltételezik a nemzeti közvetítettségű gazdasági különbségek léterjöttét. Az 1914-es háború előtt nyilvánvalóvá vált, hogy az uralmi rendszer konfliktusfeloldó mechanizmusai kimerültek, s hogy a különbségek normalizációs gyakorlata megkérdőjeleződött; a világon osztozkodó és a gyarmatszerzéssel foglalkozó nagyhatalmak versengéséből eredő, valamint a nemzeti és a meta-nacionális mozzanatok közötti ellentmondások új hegemoniarendszert igényeltek.

Mégis, nem kevesek számára a meglepetés erejével hatott a világháború kitörése. Társadalomtudósok vélekedtek úgy, hogy a kölcsönös függés rendszerében valószínűtlen egy ilyen széles körű háború lefolytatása, hiszen a támadó aligha tehet szert olyan előnyökre, amelyek meghaladnák a veszteségek nagyságát. Polányi Károly írta sok évvel később: „...önmagában tökéletesen helytálló volt az a vélemény, miszerint a modern háború nem tarthat tovább három hónapnál. Mert a világháború ugyan még években is számolva tovább tartott, ez azonban csak olyan, a társadalomba is átnyúló károk árán volt lehetséges, amelyek csak túlerőben levő politikai-szociológiai erők kényszerítésére és nyomására keletkeznek.”²⁵ A gazdaságtörténészek állítják, hogy a világ sorsának ügyintézői az I. világháború előtt lebecsülték a gazdasági tényezők szerepét (Angliában pl. a gazdasági vezérkart csupán a háború negyedik évében hozták létre²⁶). Tehát a háború irányítói nemcsak politikai, de gazdasági vonatkozásokban is rögtönzésekre kényszerültek. Keynes a gazdasági elképzelések hiánya miatt tört pálcát a versailles-i békecsinálók fölött, hiszen az ő gyakorlatuk csupán folytatása volt a háborúban tapasztalt improvizációknak. Tudjuk, Franciaországnak jutott az a szerep, hogy megteremtse a háború utáni nemzetközi gazdasági életvitel kereteit, valamint neki kellett anyagi és pénzügyi támogatást nyújtania a közép- és kelet-európai kisállamoknak. Keynes azonban nem győzi ismételtetni, hogy a francia miniszterelnök, aki a világháborút nem mérföldkőnek, hanem ismétlődő események egyikének, nevezetesen, a Franciaország és Németország között folyó évszázados küzdelem fejezetének tekintette, azon munkálkodott, hogy diktátumokat érvényesítsen, és megfélemlítse a németeket. Így a béke versailles-i módzata a kollektív ellenségeskedés végett lemond a kapitalizmusban olyannyira fontos egyéni boldogulás ösztönzéséről, s a félreismeret politikai szempontok miatt szinte semmibe vette a gazdasági korlátokat. A bosszú ingoványába süppedt politika és a bölcsességet

nélkülöző büntetéspolitika (Németország gazdasági letarolása, az Osztrák–Magyar Monarchia mint önellátó gazdasági szféra szétzúzása, azaz a közép- és kelet-európai tér felbomlasztása) ösztönözte a koncon való marakodást, azt a fajta gondolkodást, amelyet a határok ide-oda tologatása és a hatalmi erőviszonyok módosítása és a területi gyarapodás jellemez. A békecsinálók kétszínűségéhez kapcsolódik, hogy mindezt az igazságosság, alkalomadtán a liberalizmus nyelvén igazolták. Egyszerűen túlságosan is kevés érdeklődést tanúsítottak az európai jövő, a gazdasági fejlődés, a közép- és kelet-európai térség gazdaságának rekonstrukciója, a közép- és kelet-európai kisállamoknak a nemzetközi gazdaság vérkeringésébe való beilleszkedése iránt; lebecsülték a háborús veszteségek súlyát, az infláció és az éhség pusztító hatását. Egy lényeglátó gazdasági elképzelés nélküli politika, amelynek egyedüli célja, hogy visszaszorítsa Németországot az 1870-ben érvényes határokra, csupán karthágói békeszerződést produkálhat. Holott, s erről szól Keynes könyve, a *karthágói béke nemcsak hogy megkérdőjelezhető* erkölcsi szempontból, de lehetetlen is. Érvelésének egyik súlypontja a németekkel való bánásmódot, a „bölcesség nélküli bosszút” illeti. Először is a békeszerződés arra kényszerítette Németországot, hogy kiszolgáltassa kereskedelmi flottája nagy részét, s ez a rendelkezés nemcsak a német lobogó alatt, hanem a más zászló alatt hajózó, de német tulajdonban lévő hajókra is vonatkozott. Ezzel nagy csapást kívántak mérni a német tengerentúli kereskedelemre, amelyet a kereskedelmi flotta nagysága, a széles körű exportrendszer és külföldi beruházások jellemeztek. Németországnak le kellett mondania a tengerentúli birtokait illető jogokról és igényekről, ami kiterjedt a kormányzati tulajdonra is, és hátrányos helyzetbe hozta a német állampolgárokat, mivel a szövetségesek kártérítés nélkül fölszámoltak minden olyan jogot, tulajdont, érdekeltséget, amelynek alanyai német állampolgárok voltak. Ezen intézkedések nemcsak a tengerentúli gyarmatokat, de az elzász–lotaringiai német magántulajdont is érintették, kivéve, ha a francia kormány nem döntött másképpen. Ez utóbbi rendelkezésnek rendkívüli gazdasági jelentősége volt, hiszen ezen a területen voltak a legjelentősebb német ipari vállalatok. További rendeletek biztosították a német magántulajdonnal szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetést; például a német fennhatóság alatt élő szövetséges állambeli polgárok tulajdona visszaszállt ezekre az állampolgárookra, míg ugyanez már nem volt érvényesíthető a német állampolgárok esetében; a német aktívák német tartozásokkal voltak terhelhetők stb. A Jótéteményi Bizottság kötelezhette a német kormányt, hogy fossa ki állampolgárait, és adja át a megfelelő tulajdonjogokat és érdekeltségeket a Bizottságnak. E rendelkezés diktátori hatalmat kölcsönzött a Bizottságnak mindennemű német tulajdon fölött, s egyúttal korlátozta a német tőke jövőbeli mozgását, sőt, a Bizottság akár szét is rombolhatta Németország gazdasági és kereskedelmi szervezeteit. Ugyancsak rendkívül súlyosak voltak a szénre és a vasra vonatkozó rendelkezések. A Saar-medencében fekvő szénbányák Franciaországhoz,

a felső-sziléziai szénbányák pedig Lengyelországhoz kerültek. Németországnak kárpótolnia kellett Franciaországot a felbecsült károkért, s a jóvátétel egy részét natúrában kellett törlesztenie. Keynes statisztikai számításai szerint Németország nem volt képes kielégíteni saját igényeit sem. Szerinte azok az intézkedések, amelyek arra irányultak, hogy azért lássák el szénnel Németországot, hogy a németek szénben fizessenek, előlegezték a szénszállításokhoz kapcsolódó majdani küzdelmeket, amelyek Európa ipari jövőjét kérdőjelezték meg. Mindez, mutatis mutandis, érvényes volt a vasércel kapcsolatos döntésekre is, amelyek engedélyezték, hogy a nacionalizmus és az új politikai határok megszabása által ösztönzött magatartás győzedelmeskedjen a kontinens gazdasági szükségletei kielégítésének ellenére. Keynes holtbiztos volt abban, hogy a békeszerződés a legsekélyesebb nacionalizmusnak adott útravalókat, számára a békeszerződés ezirányú rendelkezései, valamint a Németország közlekedési rendszerét és vámrendszerét illető szégyenteljes intézkedések aláásták Európa iparának rendszerét. Félreértés ne essék, Keynesből nem a vértelen humanizmus beszélt; miközben élesen ostromozta a békeszerződés logikáját, egy pillanatra sem tévesztette szem elől a háborús pusztításokat, az iszonyatot és kietlenséget, amelyeket a német hadi cselekmények okoztak. Aggodalmának lényege az volt, hogy a német gazdasági elszegényedést célzó békeparagrafusok az ipari Európa jövőjét sújtják, s a diadalittas politikai győzelem gazdasági vereséggé fajul.

Érvelésének másik súlypontja a jóvátétel logikájára helyeződött. Keynes becslései szerint ugyanis a szövetségesek által támasztott követelések ellehetetlenítik Németország fizetőképességét, és ezáltal utat nyitnak a mindent felörlő szociális forradalomnak. Remek elemzésben mutatta ki, hogy milyen körülmények közepette vállalta az angol miniszterelnök azt a kártérítési politikát, amely megvetést tanúsított a gazdasági meghatározottsággal szemben, és fennen hangoztatta, hogy a majdani Európa gazdasági és pénzügyi problémái nem elsőrendűek. Keynes, aki később is több ízben foglalkozott Európa és Amerika gazdasági viszonyaival, pontosan látta előre az események alakulását, amelyek az USA hangsúlyozott szerepét előlegezték. Hiszen várható volt, hogy az európai gazdasági nehézségek áthidalásához elengedhetetlen lesz az óceánontúli kontinens segítsége, s az európai hatalmak, annak érdekében, hogy talpra állítsák az ókontinens megroggyant gazdaságát, az amerikaiakhoz fognak fordulni. Keynes egyaránt hibáztatja a győztes országok pénzügyminisztériumait, amelyek szemellenzős elképzeléseik miatt mulasztották el egy átfogó megoldás kidolgozását (ez utóbbi helyett megfizethetetlen követelésekkel álltak elő), s az amerikaiakat is, akik nem rendelkeztek semmilyen javaslattal, hogy életet leheljenek az elcsigázott Európába. Külön részletezi aggályait a Jóvátételi Bizottság példa nélküli diszkrecionális felhatalmazásával szemben, amely lehetőséget adott arra, hogy ez a szerv folytonosan bővítse a legyőzött és megalázandó ellenséggel szembeni igényeket. Ez a hatalom abból a korábban nem ismert helyzetből eredt,

hogy nem állapították meg a követelt összeg nagyságát. Ezáltal közvetett módon, de elismerték a békecsináló államférfiak tehetetlenségét, ugyanis megoldatlanul hagytak egy sereg súlyos kérdést, s a végső döntést egyszerűen a Jóvátételi Bizottságra hárították, amelynek végrehajtó hatalmat is biztosítottak. Ez a hatalom lehetővé tette a Bizottság számára, hogy a német gazdaság döntőbírája legyen.

Az elégtelen kereslet elméletirója azonban nem elégedett meg csupán a versailles-i béke paragrafusainak elmarasztalásával, polémiájának éle csorbult volna ki, ha gazdasági színezetű argumentációja nélkülözte volna a korrigáló javaslatokat. Az első javaslata a békeszerződés revízióját tartalmazta. Keynes előre kételkedett a Népszövetség hatékonyságában, amelyet majd az akadémikusok és a halogatás eszközeit alkalmazó diplomaták fognak irányítani. Kereskedelmi unióról álmodott, amely valóban közvetítené a gazdasági kényszer törvényszerűségeit, s összefogná Közép- és Kelet-Európa kisállamait. Kételkedett abban, hogy egy effajta gazdasági rendszer a német Mitteleuropa-terv felmelegítését jelentené, hisz egy olyan kerettől, amely mindenki számára biztosítja a csatlakozást, távol áll egy „a kizárások és diszkriminációra alapozott, privilegizált és nyíltan imperialista terv”.²⁷ A jóvátétel összegét és az ezzel kapcsolatos költségeket úgy állapította meg, hogy a németek képesek legyenek a folyamatos fizetésre. Hasonló jellegűek javaslatai a szén és vas, valamint a vámtarifák kapcsán. A bosszú helyett elsőbbséget élvezzen azoknak a károknak a helyrehozása, amelyek az ellenség tényleges támadásától legtöbbet szenvedett országokban és tartományokban keletkeztek. Nagy-Britannia mondjon le saját pénzkártalanítási követeléseiről. El kell törölni a szövetségesek közti, háborús célokat szolgáló eladósodást. Az USA járuljon hozzá az európai gazdaság felépüléséhez; teljességgel lehetetlen, hogy Európa szükségletei a német hadsarttól függjenek. Legyen nemzetközi kölcsön, amely orvosolná a gazdasági bajokat. A jóvátételre jogosult kölcsönző országok a befolyt összeget az új kölcsön visszafizetésére fordítsák. A kölcsönző országok helyezék vámilletékeiket aranyalapra, s az ebből befolyó összeget adósságtörlesztésre fordítsák. Ostoba lépés az Oroszország elleni blokád, hiszen Európa búzaszükségletei függenek ettől az országtól. Célszerű támogatni azt az elképzelést, amely arra irányul, hogy Németország aktívan cserélje termékeit Oroszországgal. Kiváltképpen nagy jelentőségű az orosz exportkereskedelem felélesztése, és ebben a folyamatban a német vállalkozószellemnek és szervezőkészségnek nagy szerep jut, függetlenül attól, hogy milyen kormány lesz hatalmon Oroszországban. Így Keynes.

A húszas évek eseményei közismertek: a német fizetés ellehetetlenülése, a Ruhr-vidék megszállása, a márká elértéktelenedése és a német hiperinfláció, a Dawes, valamint a Young-terv hatályba léptetése, amely módosította a jóvátételi számlát, a nemzetközi pénzügyi rendszer circulus vitiosus (az USA a németeknek kölcsönzött, akik az ily módon befolyt összegből a jóvátételt fizették), a fizetés németek általi befagyasztása

(1931-ben). S tovább menve: a gazdasági válság a húszas évek végén, a fasizmus, a II. világháború, amellyel szemben a versailles-i béketerv, enyhén fogalmazva, nem gördített hathatós akadályokat, a közép- és kelet-európai kisállamok gazdaságait szinte szükségszerűen a német gazdaság karmai közé juttatta stb. A végkövetkeztetés azonban korántsem egyszerű. Robert Lekachman idézi a Keyneszel szemben megfogalmazott korabeli ellenvetéseket.²⁸ Például Etienne Mantoux érveit, aki úgy vélekedett, hogy Keynes alábecsülte a német fizetőképességet, s hogy figyelmen kívül hagyta a hagyományos német-francia viszony szövevényét, így azt a hatalmasra duzzadt demográfiai különbséget, amely a franciákat bizonytalanná tette. A franciák nem számíthattak angol és amerikai garanciákra, és ezek híján kénytelenek voltak Németország éppen ilyen meggyengítésére törekedni. Mily káros volt az európai közvéleménnyel elhitetni, hogy a szövetségesek vétettek a németekkel szemben. Enélkül Hitler aligha nyomulhatott volna előre a harmincas években. Lekachman jól érvel, amikor feltételezi azt a lehetőséget, hogy Keynes túl sokat remélt az államférfiak bölcsességétől és a választók józanságától; rokonszenve a racionalizmus és egy morális indíttatású polgári józanság²⁹ iránt, amelyet e könyvben, esetében tipikus módon, az angol esszé beszédmódja formált, kétségtelenül olyan megállapításokra is készítette, amelyekkel szemben jogos megkockáztatni a kételyt. Talán pusztán tévedés a XIX. századi diplomaták gyakorlatára hivatkozni, akik úgy tarthatták fenn az európai egyensúlyt, hogy nem kényszerítettek senkit sem, így a legyőzöttet sem területeinek feladására. De akkor még volt mit osztani a glóbuszon. Ez a lehetőség a versailles-i békecsinálók szeme előtt immáron nem lebegett. Nemcsak azt a tényt kell rögzítenünk, hogy az I. világháború gúnyt űzött a liberalizmussal, a békecsinálók sem tudtak mit kezdeni a szabadelvűséggel egy világrengető háború után, amelynek kiváltó okai között a területi viszonyok kezelhetetlensége állott, noha szerét ejtették, hogy tetszés szerint rá hivatkozzanak. Keynes, aki 1926-ban bejelentette a laissez-faire végét³⁰, s aki különben éles bírálója volt a neoklasszikus dogmának, bízott a piaci törvényszerűségek pozitív hatásában – nemzetközi szinten. Lehet, hogy ezt a tényt tudnunk kell ahhoz, hogy megértsük Keynes gondolkodásmódját.

„Amennyiben a barbárság évszázada az első világháborúval vette kezdetét, úgy csak barbár győzmódoknak lehetett esélye a sikerre”.³¹ Vagy azoknak sem? Minek volt egyáltalán esélye? Zsákutcás közép- és kelet-európai történelem? Vagy gondolkodjunk úgy, hogy a bajok forrása az az állapot volt, amelynek sajátossága, hogy akkor még hiányzott egy olyan erő, amely a tehetetlenné vált brit oroszlánt felváltotta a hegemonia gyakorlásában? A jelenlegi helyzet ismeretében legalábbis skeptikus vagyok. Lehet, hogy Keynes számára *A békeszerződés...* csupán epizód és nem rögeszme volt, ahogy Lekachman állítja. De attól még a nyugtalanító kérdések megmaradnak.

Jegyzetek

- 1 Itt természetesen Fukuyama híres cikkére és könyvére gondolok (The End of History and The Last Man. New York, 1992.).
- 2 J. M. Keynes: A békeszerződés gazdasági következményei. Budapest, 1992.
- 3 J. A. Schumpeter: John Maynard Keynes (1883–1946), in: The Great Economists. From Marx to Keynes. London, 1952, 266.
- 4 Elég lesz itt Bibó István ezirányú gondolataira emlékeztetni.
- 5 H. Arendt: A forradalom. Budapest., 1991., 15–17.
- 6 Idézi: Ránki György: A hadigazdaság kérdései a második világháborúban, in: A Harmadik Birodalom árnyékában. Budapest, 1988., 233.
- 7 J. Huizinga: Homo ludens. Szeged, 1990., 15–17.
- 8 P. Kennedy: A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Budapest, 1992.
- 9 A. Sen: Economic Methodology: Heterogeneity and Relevance. 1989., vol. 56, no. 2, Summer 1989., 327.
- 10 A magyar kiadás híján a következő kiadást idézem: J. M. Keynes: Opća teorija, zaposlenosti, kamate i novca. Zagreb, 1987.
- 11 J. M. Buchanan and R. Wagner: Fiscal Responsibility in Constitutional Democracy. Leiden/Boston, 1978.
- 12 T. W. Hutchison: The Philosophy and Politics of the Cambridge School, in: The Politics and Philosophy of Economics. Oxford, 1981., 74.
- 13 Schumpeter szerint, noha A békeszerződés...-ben még nem áll készen a főmű technikai apparátusa, a szociális és gazdasági filozófia kontúrjai már jelen vannak, ibidem, 268.
- 14 Vö.: J. Bispham and A. Boltho: Demand Management, in: The European Economy, ed. by, A. Boltho. Oxford, 1982. R. H. S. Cranston: Keynes: His Political Ideas and their Influence, in: G. Thirlwall (ed.) 1978.
- 15 T. W. Hutchison: Keynes versus the Keynesians, ibidem.
- 16 Erről: R. F. Harrod: The Life of John Maynard Keynes. London, 1951.
- 17 J. M. Keynes: Indian Currency and Finance, 1943.
- 18 Negativne ekonomske posledice aktivnosti gospodina Čerčila, in: Dz. M. Kejnž: Ekonomski eseji. Novi Sad, 1987.
- 19 Društvene posledice promena vrednosti novca, ibidem, 36.
- 20 T. W. Hutchison: The Philosophy and Politics of the Cambridge School, ibidem, 67.
- 21 M. Aglietta: World Capitalism in the Eighties. New Left Review, 1982/36.
- 22 Nem tudok arról, hogy a „normalizáció” fogalmát alkalmazták volna már a nemzetközi viszonylatokra. Más vonatkozásokban, lásd: M. Aglietta; A. Orléan: La violence de la monnaie. Paris, 1982.
- 23 Ch. Kindleberger: The World in Depression and B. Eichengreen: Hegemonic Stability Theories of the International Monetary System, in: R. N. Cooper et al. (eds.): Can Nations Agree, Washington, 1989.
- 24 P. K. O'Brien and G. A. Pigman: Free Trade, British Hegemony and the International Economic Order in the Nineteenth Century. Review of International Studies, 1992., vol. 18., no. 2.
- 25 Polányi Károly: A világgazdasági válság mechanizmusa, in: Fasizmus, demokrácia, ipari társadalom. Budapest, 1986., 94.
- 26 Ránki, ibidem, 234.
- 27 Keynes: A békeszerződés... 287.
- 28 R. Lekachman bevezető tanulmánya A békeszerződés című könyvhöz, ibidem.
- 29 Vö.: W. Eltis: The Failure of the Keynesian Conventional Wisdom. Lloyds Bank Review, 1976., October.
- 30 Kraj laissez-fairea, in: Ekonomski eseji, ibidem.
- 31 Lekachman, ibidem, 38.

Rezime

Rat i ekonomija (Džon Majnard Kejnza o ekonomskim poslasticama ratova)

Autor u ovom članku raspravlja o Kejnsovim pogledima o odnosu između ekonomije i rata polazeći od ponovnog čitanja njegove knjige *Ekonomске posledice mira* napisane 1919 god. kao oštra kritika ugovora koji je bio predviđen da okonča I. svetski rat i da otvori mogućnosti za stvaranje novog ekonomskog okruženja. Pri tome Kejnzove refleksije se tematizuju u širem kontekstu, pa se postavljaju pitanja u vezi uloge rata u ekonomskom razvoju, pitanja o formama artikulacije ekonomije i politike u robnom društvu itd. Osnovna ideja Kejnza je bila je I. svetski rat kamen međaš u razvoju „ekonomske civilizacije” što versajski mirotvorci ili nisu uvidali ili pak nisu imali strategiju koja je mogla efikasno zameniti ekonomski liberalizam „dugog” XIX. veka sa idejama koje bi omogućavale procvat evropske ekonomije. Kejnzova predviđanja o negativnim trendovima se mogu sagledati iz perspektive kriznih tridesetih godina.

Summary

War and Economy (John Maynard Keynes on the economic consequences of war)

On re-reading Keynes's work *The Economic Consequences of Peace*, written in 1919 as a sharp criticism of the treaty which was to end the war and open up possibilities for creating new economic regions, the author of this article discusses his views on the correlation between economy and war. Keynes's reflexions are wide in scope and include questions about the role of war on economic progress, questions about the forms of articulations in economy and politics in a goods-producing society. Keynes's basic idea was that the First World War represented the „cornerstone of economic civilization” and it was this that the peace-makers at Versailles did not realize or, perhaps, they simply did not have a kind of strategy that would effectively replace the economic liberalism of the long XIXth century with ideas that would boost European economy. Keynes's prediction of the negative trends can be assessed from the various perspectives of the economic crisis of the thirties.